

'Het kind en het badwater'? Het kritisch-realisme als post-positivistische filosofie voor historici¹

JAN DUMOLYN

Doctor-Assistent – Universiteit Gent

---

1. BOCHTEN EN CIRKELS

Wie een bocht neemt, kan dat doen om bij te sturen en de wagen opnieuw op de juiste koers te krijgen. In de methodologie van de sociale wetenschappen worden echter vaak bochten van honderd tachtig graden genomen, waarbij men de interessante onderdelen en aspecten van vorige benaderingen achter zich laat. Ik meen dat de zogenaamde *linguistic turn* binnen de maatschappijwetenschappen en de geschiedschrijving in een aantal gevallen een zeer positieve maar in het algemeen beperkte impact heeft gehad, maar bij andere auteurs leidde tot een relativistische en idealistische benadering van de historische werkelijkheid of in elk geval tot een grote kentheoretische onzekerheid. Wie de linguïstische bocht nam, bleef met andere woorden soms onherroepelijk rondjes draaien in de hermeneutische cirkel. Nochtans blijven in de praktijk de overgrote meerderheid van de historici ervan overtuigd dat de werkelijkheid ook onafhankelijk bestaat van de vertogen die ze erover produceren. Het ontbreekt hen echter meestal aan een duidelijke ontologische visie. In dit essay wil ik het 'kritisch-realisme', een vrij recente wetenschapsfilosofische stroming, opwerpen als manier om zowel de Scylla van het klassieke positivisme als de Charybdis van het relativisme waar vele 'postmoderne' benaderingen onder gebukt gaan te omzeilen. Ik geef hier slechts een aanzet tot een mogelijk betere benadering van een aantal problemen en los die zeker niet alle op. Misschien kan via deze synthesebijdrage, waarin het originele aandeel van ondergetekende vrij beperkt is, een debat dat vandaag vooral in de Angelsaksische wereld wordt gevoerd ook in ons taalgebied een ruimere ingang vinden.

---

¹ Met dank aan prof. dr. Jan Art, prof. dr. Marc Boone en dr. Jeroen Deploige van de Opleiding Geschiedenis van de Universiteit Gent en dra. Karen François, prof. dr. Jean-Paul van Bendegem en hun collega's van het Centrum voor Logica en Wetenschapsfilosofie van de Vrije Universiteit Brussel voor hun opmerkingen.

Hoewel een meer op taal en vertoog gerichte historische aanpak daar zeker niet noodzakelijk toe leidt, heeft de *linguistic turn* in de praktijk al te vaak tegelijk postmoderne, epistemisch-relativistische opvattingen over 'historische feiten' en 'historische waarheid' binnengelooft. Naargelang hun graad van radicalisme beweren aanhangers van het postmodernisme "Er bestaat geen werkelijkheid buiten onze kennis erover", "Die werkelijkheid bestaat wel maar ze is uitsluitend talig, discursief" of "We kunnen die werkelijkheid gewoon nooit kennen en dus is elk vertoog erover evenwaardig". Een gelijklopende opvatting is dat geschiedschrijving een onderdeel van de literatuur vormt en dus ook volgens 'genres' en 'plots' moet worden ingedeeld. Narrativistische geschiedfilosofen – in al hun nuances en verschillen – als Hayden White en Frank Ankersmit maken nog steeds in ruime kringen het mooie weer (White, 1973; 1983; Ankersmit, 1994).² Een tegenstander van een mooie stijl, van aandacht voor de functies van de retoriek in de uiteindelijke verhalen die geschiedkundigen natuurlijk produceren, of zelfs van een vrij wollig begrip als 'sociale energie' (Deneckere, 2000, 9; Pieters, 2000, 33-34) ben ik op zich niet. Daar kan de sociale wetenschapper echter geen voldoening mee nemen. Als geëngageerd sociaalhistoricus wil ik nog steeds de maatschappelijke werkelijkheid proberen te begrijpen, zodat er ook iets aan kan veranderd worden. Om het met een onverdachte – zogenaamd 'waarde-neutrale' – auteur te zeggen: zelfs Max Weber wees er een eeuw geleden al op dat het onvoldoende was 'betekenis' te 'begrijpen'. De maatschappij begrijpen veronderstelt in de eerste plaats een *causaal* begrijpen (Manicas, 1987, 277-278). Ik denk niet dat de strijd voor een betere maatschappij in de eerste plaats discursief is en enkel een politiek correct vertoog daartoe volstaat. De *identity politics* uit de jaren tachtig-negentig hebben enkel gefaald en tot een verdere verrechtsing geleid. Dat is op zich een andere discussie, maar ik wil hier toch uitdrukkelijk wijzen op de samenhang tussen dit soort maatschappijvisie en de sociaal-politieke en ethische gevolgen daarvan (Zizek, 1998).

Toen Margaret Thatcher haar beruchte woorden uitsprak "There is no such thing as society", besefte ze waarschijnlijk niet dat ze hierin zou worden bijgestaan door een reeks eertijds radicale en progressieve historici die definitief voor een epistemisch-relativistische opvatting van de *linguistic turn* hadden gekozen en voor wie de maatschappij slechts een talig geconstrueerde entiteit was. Een extreem voorbeeld was de Britse historicus Patrick Joyce (1997) die

---

² Zie een vroege Nederlandstalige kritiek op deze tendensen bij Vries (1990; 1995, 77-96) en recenter bij Lorenz (1998, 133-136).

doodleuk 'het einde van de sociale geschiedenis' aankondigde.³ Hij viseerde in de eerste plaats het meest invloedrijke en coherente theoretische model uit die sociale geschiedenis, het marxisme. Het marxisme was al zoveel malen dood verklaard en nu was de sociale geschiedenis dus ook definitief overleden. De soep wordt in de praktijk echter bijna nooit zo heet gegeten als ze opgediend werd. Slechts zeer weinig historici zijn echte relativisten die elke wetenschappelijke claim opgeven en enkel *narratives* wensen te produceren, "uiteraard!", zou men bijna zeggen. Ik zal beargumenteren dat de meeste geschiedkundigen – soms zonder het zelf te beseffen en dus op een niet geëxpliciteerde of onderbouwde manier – filosofische 'realisten' zijn. Dat wil zeggen dat zij ervan uitgaan dat de reële wereld en tevens het verleden ook onafhankelijk van onze kennis bestaan, en dat het eveneens mogelijk is daar zinvolle en praktische kennis en inzichten over te verzamelen. Ik stel immers vast dat er in ons vakgebied een grote wetenschapsfilosofische verwarring heerst over deze problematiek. Een discussie met strooien tegenstanders is van weinig nut. De belangrijke geschiedtheoreticus Jerzy Topolski (1994, 71) stelt – met de filosofen Willard Van Orman Quine (1969) en Hilary Putnam (1990) – dat historici in de feiten een 'ontologische betrokkenheid' hebben.⁴ Het concept 'historische waarheid' ligt uiteraard aan de basis zelf van de methode of het geheel van methodes die we de 'historische kritiek' noemen en die gelukkig centraal blijft staan in het universitaire onderwijs en onderzoek, hoewel soms onder een licht verouderde vorm. De meeste historici beseffen bovendien ook wel 'intuïtief' of 'pragmatisch' dat de hele waarheid nooit kan achterhaald worden, maar dat het wel de moeite loont die via controleerbare wetenschappelijke technieken zo dicht mogelijk te benaderen (Van den Eeckhout, 1999, 41). Soms blijven geschiedkundigen echter naïeve realisten die zonder er veel over na te denken een achterhaalde correspondentietheorie van de waarheid volgen, waarbij de taal zomaar de realiteit zou weerspiegelen.⁵ Postmoderne theoretici, aldus Lorenz, hebben anderzijds de neiging de

---

³ In Jenkins (1997) ook de reacties en kritieken van Neville Kirk, Geoffrey Eley en Keith Nield en soortgelijke debatten waaraan ook onder meer Perez Zagorin, Frank Ankersmit, Lawrence Stone en Gabrielle Spiegel deelnamen aan het einde van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig.

⁴ Ook Lorenz (1994, 237) pleitte in het kielzog van Putnam voor een 'intern realisme' omdat historici ervan uitgaan dat de theoretische termen die ze gebruiken referenten hebben die onafhankelijk bestaan van de gebruikte theorie. Deze invulling van het realisme verschilt weliswaar enigszins van die van Bhaskar die ik hier probeer weer te geven.

⁵ Een recent voorbeeld daarvan is Perez Zagorin (2000, 208) die in het tijdschrift *History and Theory* nog steeds sterk onbevredigende debatten voert met de postmoderne 'theoreticus' Keith Jenkins en zich daarbij expliciet als een aanhanger van de correspondentietheorie *out*, wat natuurlijk koren op de molen is van de naïeve *anti*-realisten.

zoektocht naar kennis te verwarren met de zoektocht naar 'de' waarheid (Lorenz, 1994, 306).

Al te vaak nog zijn historici 'ambachtslieden' die louter pragmatische criteria hanteren voor Waarheid en Methode.⁶ Ook de opleidingen zijn nog steeds hoofdzakelijk in die zin georiënteerd en er is te weinig uitwisseling met de ontwikkelingen in de filosofie en de sociale wetenschappen. Ook de vooraanstaande mediëviste Gabriëlle Spiegel (1997, xvii) worstelde bijvoorbeeld met de (valse) keuze tussen postmodernisme en positivisme. Ze stelde Jacques Derrida, de grote tovenaer van het postmodernisme, nooit 'radicaal' te hebben gevolgd maar toch door zijn deconstructietechniek te zijn beïnvloed terwijl ze bleef geloven dat teksten in een context geplaatst kunnen worden. Met het positivisme blijft ze echter te zware epistemologische problemen hebben. Toch geeft zij geen bevredigend alternatief. Peter Scholliers en Patricia van den Eeckhout (1997, 153-155) staan voor een gelijkaardig probleem wanneer zij stellen dat "Every attempt to make sense of the past is legitimate". De intrinsieke zwakheid van een dergelijke uitspraak, is echter maar al te duidelijk. Moet de 'legitimiteit' van een historisch verhaal niet worden getoetst aan de graad van 'wetenschappelijkheid' of is dat een popperiaans-positivistische valstrik? Uiteindelijk komen beide contemporanisten weer terug tot een verdediging van een 'kritisch rationalisme' en van wetenschappelijkheid als 'controleerbaarheid', zij het een beperkte controleerbaarheid. Relativisten van de harde lijn zijn zij zeker niet. Toch wensen ze de oude zelfzekerheid overboord te gooien. Ook dat is een feitelijk pragmatische visie die eerder intuïtief is beredeneerd dan kentheoretisch onderbouwd.

Deze wetenschapsfilosofische impasse waarin wel meer historici zich lijken te bevinden kan wat mij betreft via het kritisch realisme worden opgelost en niet via een of andere pragmatische "theory of the middle ground" of een andere *common sense*-benadering (Spiegel, 1997, 44-56). Dit kritisch realisme is volgens velen de belangrijkste wetenschapsfilosofische ontwikkeling van de laatste decennia. De grondleggers zijn Rom Harré en Roy Bhaskar en intussen is deze theorie in de geschiedenis, de economie, psychologie en heel wat andere sociale wetenschappen doorgedrongen. Er zijn onderzoeksgemeenschappen, congressen, bundels en al wat academici zo fijn vinden. Merkwaardig genoeg is de weerklank tot nu toe vooral beperkt gebleven tot de Angelsaksische wereld en Scandinavië en blijft de impact in bijvoorbeeld Vlaanderen of Nederland zeer klein. Dat is het centrale pleidooi dat ik wil

---

⁶ Zoals klassiek geformuleerd door Bloch (1989).

uitwerken na eerst enkele belangrijke consequenties van de *linguistic turn* voor de vakhistorici te onderzoeken. Op dat punt wil ik er dus voor pleiten om – zoals mijn titel aangeeft – ons kind (met name de structurele studie van de reële historische maatschappijvormen) niet met het positivistische badwater (de correspondentietheorie van de werkelijkheid) te laten wegspoelen.

Ik stel dat in tegenstelling tot wat Hayden White of Frank Ankersmit *c.s.* beweren, historici *niet* enkel of zelfs maar vooral betekenis geven aan hun tekst door retorische strategieën (White, 1973; Ankersmit, 1997) maar dat betekenisgeving (*semiosis*) ook rechtstreeks gegrond zit in de structuren van de reële maatschappelijke en natuurlijke wereld en dat wetenschappelijke vertogen die werkelijkheid moeten proberen te benaderen. Zo'n sceptische, radicaal postmoderne trend die de historiografie binnendrong via de literaire kritiek, verliest de laatste jaren gelukkig aan invloed, als die ooit al het gros van de vakhistorici maar enigszins had beïnvloed. Om het met een boutade te stellen: het postmodernisme is eindelijk dood en nu is het tijd voor een post-postmodernistisch post-positivisme. Het narrativisme is daarin echter een dood spoor. In die zin wil ik in een laatste paragraaf kort enkele bestaande benaderingen schetsen waarbij vanuit een realistische zijnsleer op een dialectische manier wordt omgegaan met de interactie tussen sociale en discursief-semiotische structuren. Met name ga ik kort in op de benadering van Mikhail Bakhtin, de economie van de linguïstische ruilverhoudingen van Pierre Bourdieu en de Kritische Vertoog Analyse (*Critical Discourse Analysis*) van bijvoorbeeld Norman Fairclough. De benadering van Gabrielle Spiegel en van vele andere historici die door de *linguistic turn* werden beïnvloed, maar de wisselwerking tussen tekst en context niet uit het oog verliezen, is in wezen trouwens gelijkaardig.

2. IK BEN DUS IK DENK

Onder de *linguistic turn* lijken bepaalde auteurs te begrijpen dat de zoektocht naar kennis en waarheid niet verder kan reiken dan de interpretatie van vormen van linguïstische representatie, vertogen, wittgensteiniaanse 'taalspeltjes', dat er geen feiten buiten de taal bestaan en er geen realiteit is behalve degene die zich aandient door middel van een talige beschrijving.⁷ Realiteit

---

⁷ Zie een vroeg gebruik van deze term in de bijdragen in Rorty (1967) en zie de 'tweede periode' van Wittgenstein (1953). Een heel andere benadering die eveneens het talige centraal stelt, vindt men bijvoorbeeld in het werk van Jürgen Habermas of Niklas Luhman.

en waarheid zouden dus geen diepere, transcendente grondvesten hebben en ontologische vragen zoals "Wat bestaat er eigenlijk werkelijk?" worden taboe.⁸ Die worden nog enkel gesteld door vermaledijde 'essentialisten' en 'foundationalists' zoals daar zijn marxisten, freudianen, braudeliaanse structuralisten en dergelijke verouderde sujetten. Dat is dus de echte 'radicaal postmoderne' opvatting over de *linguistic turn*. Toch is de – zwakker geformuleerde – idee dat alle kennis uitsluitend talig en onvermijdelijk zeer relatief is tegenwoordig zeer wijd verspreid onder historici. Aansluitend daarbij gaat men zich tevreden stellen met het schrijven van 'sprekende verhalen' – retoriek en esthetiek staan centraal – en worden de vaak meer arbeidsintensieve structurele, sociaal-wetenschappelijke of kwantitatieve benaderingen een beetje meewarig bekeken. Deze trend ontstond als reactie op het empirisch-positivisme – of beter nog: naïef objectivisme – waarin het kensubject via feitelijke inductie of logische deductie tot betrouwbare kennis van de werkelijkheid kon komen. In de historiografie was het vooral Hempels *covering law model* dat deze rol speelde. We komen er uitgebreid op terug.

De *linguistic turn* was een begrijpelijke en in grote mate positieve reactie op het heersende wetenschappelijke en maatschappelijke klimaat waarin positivisme en vooruitgangdenken hoogtij vierden, zij het nu in hun marxistische of liberale varianten. De realiteit werd fundamenteel als direct kenbaar (of althans vertaalbaar in logische proposities), controleerbaar en manipuleerbaar beschreven. Dit probleem ging verder dan de pure wetenschap. Men kan misschien zelfs stellen dat het sciëntistische vooruitgangsgeloof onrechtstreeks onder meer geleid heeft tot de welgekende totalitaire ontsporingen van Auschwitz, de Goelag-archipel en Hiroshima-Nagasaki, of tot een nakende milieucatastrofe waarvan de gevolgen nog niet goed in te schatten zijn. Op microniveau werd echter ook de menselijke subjectiviteit genegeerd en gedisciplineerd door de positivistische objectiveringdrang. Eén van de centrale punten van de postmodernisten – het weze nogmaals gezegd: in al hun diversiteit en verschillen *qua* radicalisme – was deze vermeende 'ontdekking' van de complexiteit en onherleidbaarheid van de natuurlijke en sociale wereld tot de 'origine'. Die moesten allemaal snel worden gedecentreerd en gedeconstrueerd (Potter & López, 2001, 4). Ik geef het graag toe: de *linguistic turn* heeft de historici er aan herinnerd – dat erkennen ook de kritische realisten – dat taal en discursieve systemen een actieve rol spelen in de creatie van belangrijke aspecten van de sociale realiteit en niet slechts uitdrukkin-

---

⁸. Binnen de wetenschapsfilosofie nam de laatste jaren de ontologische belangstelling opnieuw toe, zo stelt ook Vries (1995, 370) vast. Ook Lorenz (1990, 63-64) schat de ontologie naar waarde.

gen of weerspiegelingen zijn van een externe werkelijkheid (Kirk, 1997, 328).⁹ Dat heeft uiteraard implicaties op de manier waarop we met onze talige bronnen omgaan (een problematiek die ik hier buiten beschouwing laat), op de manier waarop we de concepten of abstracties vormen waarmee we de werkelijkheid willen benaderen en op de wijze waarop het eindproduct van het historisch onderzoek in een narratieve structuur wordt gegoten. Deze vermeende ommezwaai vestigde in het vaak bekrompen en conservatieve positivistische milieu van de vakhistorici de aandacht op bepaalde belangrijke epistemologische problemen. Al te stringente of gesloten systemen en schema's werden voortaan wat meer gerelativeerd. Er kwam meer aandacht voor het probleem van de subjectiviteit, voor de relatief onafhankelijke rol van vertogen en voor de kennissociologische aspecten van het onderzoek. De vraag kan echter gesteld worden of dit allemaal zo 'nieuw' of wereldschokkend was en of we door de epistemologische nadruk niet de ontologische problemen uit het oog verloren zijn.

De aanhangers van de *linguistic turn* en het postmodernisme richtten de aandacht op de epistemologische vragen die de traditionele positivistische en structuralistische historici inderdaad te lang hadden genegeerd. Zij waren echter zeker niet de eersten of enigen om dat te doen. Het begrip '*linguistic turn*' suggereert immers duidelijk dat de taal als expliciete problematiek daarvoor in de sociale wetenschappen afwezig zou zijn geweest, en dat de route via het structuralisme en het poststructuralisme bovendien de enige koninklijke weg naar deze 'bocht' zou zijn geweest. Lang vóór de bloei van de hedendaagse *literary theory* kunnen we bijvoorbeeld wijzen op de zeer belangrijke rol die al weggelegd was voor taal en begripsvorming bij bijvoorbeeld Georg Wilhelm Friedrich Hegel of recenter bij Antonio Gramsci (Cook, 1973; Ive, 1999). En uiteindelijk kunnen we natuurlijk zelfs tot Plato of de middeleeuwse debatten tussen realisten en nominalisten teruggaan. Weinig 'nieuws' onder de zon dus, en nog minder een reden om uit de linguïstische bocht te vliegen.

Wel is het waar dat bijvoorbeeld Gramsci's theorieën, of die van de Sovjet-russische taalkundige Mikhail Bakhtin, slechts vanaf de jaren zeventig mede onder invloed van de algemene interesse in de linguïstische aspecten van de maatschappij nieuwe aanhangers vonden. Van Hegel hadden we tweehonderd jaar geleden echter al geleerd dat taal essentieel is in elke verklaring van de sociale realiteit op het moment van de notie-vorming, de conceptualisering

---

⁹ Kirk pleit voor een sociale geschiedenis geïnspireerd door het 'humanistisch' of 'culturalistisch' marxisme van Raymond Williams of Edward Palmer Thompson.

van het reële. Het idealisme waaronder Hegels benadering te lijden had, lijkt intussen wel *back with a vengeance* terwijl het zich aandient als vernieuwend. Ook Hegel wilde de materiële werkelijkheid immers al 'oplossen' in de begrippen – vandaag zou men zeggen 'het discours'. Hoewel Karl Marx zich vanuit zijn materialistische visie slechts hoogst zelden expliciet uitliet over de taalproblematiek, valt bij hem toch een theorie over betekenisgeving af te leiden. In Marx' benadering – waaraan vaak volledig onterecht een positivistische epistemologie wordt toegeschreven – ontstaan processen van semiosis uiteindelijk vanuit de materiële praktijk van de mensen, de productie- en reproductieprocessen van het materiële leven. Bovendien zijn ze ook biologisch gedetermineerd, een product van de mens, een *soortwezen* in evolutie. Een wetenschappelijke methode werkt volgens Marx met 'rationele abstracties' die vanuit bepaalde perspectieven en binnen bepaalde analyse-niveaus de tegenstrijdige en wijzigende werkelijkheid moeten vatten (Marx, 1973; Sayer, 1987).

In de praktijk heeft het marxisme tijdens de twintigste eeuw echter hoofdzakelijk een positivistische vorm aangenomen, die het voorwerp van terechte kritiek geworden is voor postmoderne auteurs als Derrida. We zouden echter ook kunnen wijzen op eerdere antipositivistische ideeën bij bijvoorbeeld Nietzsche, Husserl, Horkheimer en Adorno. Maar goed, de aanhangers van de *linguistic turn* hadden in elk geval de verdienste om de epistemologische problemen duidelijker op de agenda van historici en andere sociale wetenschappers te zetten. De fundamentele kritiek van het kritisch-realisme op het positivisme is echter niet epistemologisch maar ontologisch. Ik zou dat aandachtspunt dus willen verschuiven. In het historische vakgebied lijkt men zich tegenwoordig nog enkel druk te maken over de vraag "Wat kunnen we weten?" zonder daarbij rekening te houden met het feit dat het antwoord daarop afhankelijk is van de vraag "Wat is er dan dat kan geweten worden?". Epistemologische vragen berusten immers op ontologische antwoorden over de aard van de existentie. En daar gaat het juist over, over de werkelijkheid, over de zijnsleer eerder dan de kennisleer. Het kritisch-realisme is een *transcendent* realisme dat verder gaat dan een *intern* of een pragmatisch *common sense* realisme van de eerste orde zoals dat van Putnam dat de wereld als een epistemisch feit beschouwt.¹⁰ De vraag moet gesteld worden hoe de wereld eruit ziet vóór het empirisch onderzoek zodat juist wetenschappelijke activiteit mogelijk is (Bhaskar, 1986, 5-6). Hoe moet de realiteit er dan wel uitzien, omdat we die blijkbaar kunnen kennen? Dat blijkt immers uit onze praktische

---

¹⁰ Zie Lorenz' (1990, 62-63) karakterisering van Putnams realisme.

en vaak succesvolle omgang met onze sociale omgeving. Een pragmatisch antwoord dat zich weigert uit te spreken over wat er *is*, zoals Richard Rorty (1982) dat bijvoorbeeld geeft, volstaat niet.¹¹

3. DE DIEPERE STRUCTUREN VAN DE REALITEIT

De realiteit is nog geen tekst omdat literaire en culturele specialisten gewoon zijn hem te lezen als een tekst of omdat wij historici de realiteit voornamelijk uit geschreven documenten proberen te reconstrueren. Dit klinkt op zich evident en banaal, maar wat zijn in feite de implicaties van de stelling dat er ook iets 'buiten de tekst' bestaat? Een stelling waar iedereen met een beetje 'gezond verstand' het eigenlijk over eens is en die ook de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse positivisten huldigden. Zowel het postmodernisme als het kritisch-realisme ontstonden als reactie op het positivisme in het begrijpen van sociale fenomenen. Waarin verschilt het kritisch-realisme dan wezenlijk van zowel het oude empirisch-positivisme als het modieuze postmoderne idealisme? Op het gevaar af open deuren in te trappen, overloop ik even in vogelvlucht de voornaamste ontwikkelingen in de twintigste-eeuwse wetenschapsfilosofie, uiteraard met de nadruk op de sociale wetenschappen. De logisch-positivisten Karl Popper en Carl Hempel (1965) pleitten voor hypothetisch-deductieve wetenschappen. Het *explanandum* (wat moet verklaard worden) moet een conclusie zijn waarvan de premissen op algemene wetten gebaseerd zijn (het *explanans*). Inductief-statistisch kan men tot verklaringen met een grote waarschijnlijkheid komen en uiteindelijk ook tot voorspellingen. Dit is de zogenaamde regelmatigheidsvisie op de causaliteit die teruggaat tot David Hume. Positivisten gebruiken dus een combinatie van wetten en empirische gegevens en beschouwen wetenschap als een voortdurend cumulatief proces van ontdekkingen vanuit een 'gedesinteresseerde objectiviteit'. Wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn wees enkele jaren later op het sociaal geconstrueerde karakter van de wetenschappelijke kennis. Sociaal-historische determinanten van de *scientific communities* zouden mede de overgang van het ene 'paradigma' naar het andere verklaren (Kuhn, 1962).¹² Eén mogelijke conclusie die men – verkeerdelijk – uit Kuhns vaststelling kon

---

¹¹ Zie o.m. de kritiek op het gebrek aan ontologische visie en het epistemische relativisme van Rorty in Bhaskar (1991).

¹² Feyerabend (1978) zou die vaststelling doortrekken, hoewel ook hij door zijn postmoderne epigonen al te relativistisch werd geïnterpreteerd.

trekken was echter een radicaal epistemisch relativisme, de idee dat wetenschappelijke verklaringen slechts vertogen zijn die onderling inwisselbaar zijn, of zoals Paul Feyerabend het stelde: "Anything goes". Het radicaalste type postmodernisten verwoordt vandaag zulke standpunten (Potter & López, 2001, 7). Het kritisch-realisme verwerpt deze kentheoretische anarchie maar weerhoudt niettemin zelf ook een zeker relativistisch en sociaalconstructivistisch aspect. Het kritisch-realisme stelt echter duidelijk dat er rationele gronden kunnen bestaan om één theorie boven een andere te verkiezen, en dat dit niet slechts een kwestie van de ideologie, identiteit of subjectiviteit van de onderzoeker is. Het gaat er dus over dat de ene theorie – bijvoorbeeld een historische verklaring – een betere weergave van de werkelijkheid vormt, van *wie es eigentlich gewesen ist*, om het vandaag misschien provocerend te stellen.

Hoewel het postmodernisme dus een vernietigende reactie was op de algemene wetten van het positivisme, herinnert deze slingerbeweging ons aan de *Methodenstreit* die aan het eind van de negentiende eeuw vooral in Duitsland werd gevoerd tussen positivisten en hermeneuten. In zekere zin kan men het postmodernisme inderdaad beschouwen als een hedendaagse uiting van de hermeneutische of interpretatieve traditie die ook vele 'traditionele historici' expliciet of impliciet aanhingen. Nog maar eens *nihil novi sub sole* dus. Andere postmodernisten zijn vaak teleurgestelde deterministen of voormalige althusseriaanse structuralisten die een radicale wetenschappelijke bocht namen. In elk geval, ook volgens interpretatieve antropologen zoals Clifford Geertz en *verstehende* historici zijn sociale acties fundamenteel betekenisvol. De sociale realiteit vatten lijkt als kennispraktijk dus meer op een taal begrijpen dan op het verkrijgen van inzicht in de werking van een machine. De *linguistic turn* komt er inderdaad zeer vaak op neer dat men de maatschappij als studieobject als analoog of zelfs identiek gaat beschouwen aan een taal. Ook de theorie en de kennis zelf zijn natuurlijk talig (*Ibid.*, 8).

Het kritisch-realisme kwam op zijn beurt voort uit een kritiek op het positivisme binnen de natuurwetenschappen. Kritische realisten zijn zogenaamde 'naturalisten' in die zin dat zij menen dat sociale fenomenen, net als in de natuurwetenschappen, wetenschappelijk kunnen worden bestudeerd (Bhaskar, 1979). Dat betekent echter wel iets anders dan de naïeve opvatting van 'wetten' die de positivisten huldigden of de karikatuur die de meeste postmodernisten dan nog eens van die formuleringen maken. Kritische realisten aanvaarden dat er significante verschillen bestaan tussen de natuurwetenschappen en de sociale wetenschappen, dat de maatschappij inderdaad meer

op een taal dan op een machine lijkt en dat theorievorming uiteraard sociaal gekleurd en zelfs sociaal geconstrueerd is, en niet te vergeten talig van aard. Dat leidt bij hen echter niet tot een sceptisch en onproductief relativisme, wel tot epistemische voorzichtigheid. Dat is meer dan een pragmatische *middle ground*. Je bewust bezig houden met de filosofische grondslagen van je wetenschappelijke activiteit als bijvoorbeeld historicus, is onontbeerlijk. Kennisproductie is een sociaal en talig proces maar kan niet worden gereduceerd tot zijn sociale determinanten. Verschillende theorieën hebben intrinsieke verdiensten op het vlak van de verklaring van de realiteit. We beoordelen ze daar ook op, en dat zowel in de wetenschappelijke praktijk – binnen de *scientific communities* – als in het dagelijkse leven. Daar moet dus ook een verklaring voor te vinden zijn die gegrondvest is in de structuren van die realiteit zelf.

Positivisten zijn eigenlijk 'actualisten'. Ze houden zich bezig met "*the actual*" of "het eigenlijke" enerzijds en met "het empirische" anderzijds. Het empirische niveau is de bron van alle kennis. Zoals Hume dit principe formuleerde: als een geobserveerde A zich altijd na een geobserveerde B voordoet, veronderstellen we een causale relatie en die wordt dan tot een universaliteit geeneraliseerd. Voor postmodernisten is de realiteit veel complexer en gelaagder, maar toch kunnen zij niet verklaren hoe de wetenschappen *de facto* via dit positivistische model een heleboel nuttige kennis hebben voortgebracht over de natuur en de maatschappij (Potter & López, 2001, 9-10). Aan het probleem van de causaliteit, fundamenteel in elk wetenschappelijk verklaringsmodel, gaan de antirealistische stromingen met grote schreden voorbij. Verklaar is niet langer nodig, 'begrijpen' volstaat, in een soort neurotische angst voor om het even welk soort reductionisme en onder het derridaanse motto van de afwezige oorsprong. De realistische ontologie gaat integendeel over 'dingen' eerder dan over 'evenementen'. Het 'ding' op zich kan ook een kracht zijn, een mechanisme, een stelsel van verhoudingen, een proces of een karakteristiek. Dingen bezitten wezenskenmerken die de neiging hebben met andere dingen in interactie te treden binnen open en complexe systemen en op een variabele manier.

Dat betekent dat we wetenschappelijke 'wetten' beter als 'tendensen' kunnen beschouwen, en dat niet als veralgemeningen van een empirisch geobserveerde invariantie (de positivistische constante conjunctuur van evenementen) maar wel als causale verklaringen van mechanismen, beschrijvingen van de manier waarop specifieke soorten dingen met elkaar interageren. De sociale actor komt daarbij zeker niet op de achtergrond. Structuren zijn volgens

een realistische opvatting zeker geen reïfificaties. Ze bestaan immers nooit los van de menselijke praxis. Mensen reproduceren en transformeren de structuren, bijvoorbeeld de structuur 'taal', structuren die ook hun praxis op hun beurt structureren. Roy Bhaskar sluit dus aan bij de benaderingen van onder meer Anthony Giddens, Pierre Bourdieu of Margaret Archer en overstijgt een antihumanistisch en fetisjistisch structuralisme *à la* Louis Althusser.¹³ Ook de mensen, die volgens kritische realisten "de geschiedenis maken, maar niet onder omstandigheden die ze zelf hebben gekozen", zijn natuurlijk complexe 'dingen' met specifieke krachten en karakteristieken (*Ibid.*, 11-12). Taal is er zo een bijvoorbeeld, een menselijke faculteit die een causale kracht uitoefent op andere mensen. Causaliteit impliceert in een kritisch-realistische visie immers geen noodzakelijke regelmatigheid maar enkel een mechanisme dat effecten heeft.

Voor realisten heeft de realiteit een zogenaamde 'intransitieve' dimensie. De dingen zijn zoals ze zijn, los van onze overtuigingen, percepties of vermeende kennis, een kennis die transitief is en dus feilbaar en beperkt door onze tijd en cultuur. De positivistische symmetrie tussen verklaren en voorspellen wordt dus sterk verzwakt. Objectiviteit blijft een streefdoel maar dan wel op een reflexieve manier waarbij de wetenschapper zijn eigen sociale en culturele positie expliciet in overweging neemt. Empirische observatie blijft fundamenteel maar de waarheid over de dingen *an sich* ligt volgens kritische realisten niet noodzakelijk aan de observeerbare oppervlakte. Hun realisme is dus 'transcendentiaal'. Hermeneuten hadden gelijk erop te wijzen dat de sociale realiteit geladen is met betekenis, dat taal essentieel is en kennis geconstitueerd. Die vaststelling staat een potentiële wetenschappelijke verklaring van die sociale realiteit echter geenszins in de weg. Wel moeten de gebruikte wetenschappelijke methodes aangepast zijn aan hun object. De realiteit wordt geconstitueerd door niet-discursieve én door discursieve structuren. 'Betekenis' heeft naast een transitieve (communicatieve) dimensie dus ook een intransitieve dimensie. Betekenis bestaat of wij die nu als wetenschappers begrijpen en verklaren of niet en de ene verklaring voor de betekenis van een sociaal fenomeen is beter of slechter dan een andere. Het kritisch-realisme is bovendien juist kritisch omdat het – net als eerder de kritische theorie van de *Frankfurter Schule* – de sociale vervorming van de kennis ook als een kennisobject op zich beschouwt. Sociale ongelijkheid heeft bijvoorbeeld een invloed op de theorievorming over die sociale ongelijkheid. Dat wil niet zeggen dat alles moet worden opgelost in het spel van de verschillen of in een

---

¹³ Een goede bespreking van deze klassieke problematiek vindt men in Manicas (1987, 272-277).

eindeloze keten betekenaars. Kritische realisten zoeken ambiguïteit noch complexiteit. Zij benadrukken duidelijkheid en eenvoud en verkiezen vaak ingewikkelde maar niettemin intersubjectieve concepten (*Ibid.*, 5). De concepten waarmee we de reële wereld analyseren zijn uiteraard sociaal en historisch gedetermineerd. Kritische realisten geven toe dat zij geen absolute grondslagen van de kennis kunnen geven maar er is volgens hen nu eenmaal geen beter alternatief. Om praktisch adequaat te zijn moet kennis verwachtingen voortbrengen over de wereld en over het resultaat van onze gerealiseerde acties en bovendien intersubjectief begrijpbaar zijn (Sayer, 1994, 69; 1979). Dat is meer dan een louter instrumentalistische visie die zou stellen dat bepaalde kennis waar is omdat ze praktisch is. Realisten stellen het omgekeerde: kennis is waar omdat dat blijkt in de praxis. Realisten zijn ook niet enkel – zoals neopragmatische filosofen – in het resultaat van de kennisproductie geïnteresseerd, maar in het gehele proces, de gebruikte categorieën enzovoort (Sayer, 1994, 71-72).

Essentieel voor kritische realisten is de gelaagde opvatting van de werkelijkheid, en dus ook van de sociale werkelijkheid. Gelaagde modellen van de reële maatschappij werden in de praktijk trouwens al veel langer aangenomen door de meest uiteenlopende sociale theoretici als Marx, Weber, Lévi-Strauss, Parsons, Braudel of Wallerstein. Allen gaan zij er onder verschillende variaties van uit dat de maatschappij uit meerdere substructuren, subsystemen, sferen, velden e.d. bestaat, die geabstraheerd worden en semi-autonoom blijven van individuele handelingen, discours en meningen (Lloyd, 1993, 185). Volgens Roy Bhaskar (1989, 190), de voornaamste theoreticus van het kritisch-realisme, bestaat er naast het conceptuele en het empirische niveau ook een 'reëel niveau'. De realiteit is gestructureerd en intransitief, dat wil zeggen onafhankelijk van onze kennis. Er zijn dus drie lagen of niveaus van werkelijkheid: het empirische (ervaringen, indrukken, percepties), het 'feitelijke' (evenementen, toestanden die in tijd en ruimte bestaan) en het 'niet-feitelijke', 'reële' of het 'diepe' niveau (meer duurzame structuren, generatieve mechanismen, krachten, tendensen). Het diepe niveau bepaalt evenementen op het feitelijke niveau die op het empirische niveau kunnen worden geobserveerd. Daarom gaat het hier dus over een *transcendent* realisme. Een 'ding' is iets dat een causale kracht heeft en (net als bijvoorbeeld in de ontologie van Marx of Bourdieu) *relationeel* bestaat, dat wil zeggen in relatie tot het andere, binnen een groter geheel. Realisten verklaren dus niet empiristisch-positivistisch-inductief, via de generalisering van geobserveerde evenementen tot 'wetten', maar *retroductief*. Historici werken inderdaad retroductief eerder dan in- of deductief. Door analogie en metaforen gaat men

terug van de fenomenen op het empirische niveau tot hun diepere causaliteit. De cognitieve mogelijkheden voor ons als observatoren worden in de eerste plaats bepaald door de aard, de causale kracht van de dingen zelf (en bij sociale fenomenen bijvoorbeeld pas in tweede instantie via een discursieve bemiddeling). Wat we bestuderen bepaalt hoe we het bestuderen. Zo wordt de klemtoon dus fundamenteel ontologisch, een soort *realistic turn* die we zouden moeten maken.

Wat Bhaskar de epistemische denkfout noemt – typisch voor vele auteurs die door het postmodernisme en de *linguistic turn* werden beïnvloed – bestaat er in te falen het onderscheid te maken tussen de realiteit en onze opvattingen erover. Hermeneutische benaderingen, waaronder fundamenteel de meeste cultuur- en literair-historische paradigma's, hechten al te veel belang aan de coherentie tussen betekenis en interpretatie. Waar het over gaat is de samenhang tussen betekenis en realiteit, het extralinguïstische extradiscursieve niveau waar de tekens naar refereren, en niet zozeer om de inderdaad willekeurige relatie tussen betekenaars en betekende. Als we om met de Saussure te spreken eerder de reële *parole* dan de theoretische *langue* in beschouwing nemen, moeten we stellen dat de structuur van de taal is ontstaan in relatie met andere structuren, in relatie met de menselijke praxis, zijn interacties met zijn omgeving. Zonder een eenduidige oorzakelijkheid te willen schetsen, moeten we inzien dat de taal zelf een structurele realiteit is gesitueerd binnen fysiologische, cognitieve, psychologische, sociologische en natuurlijk-ecologische structuren (Potter, 2001, 186-187). Het waanidee dat alle kennis zuiver talig en dus conventioneel zou zijn, is om te beginnen tegenstrijdig met het onmiskenbare bestaan van kennis ontwikkeld in het menselijke evolutieproces, die kennis die het menselijke leven in het natuurlijke milieu mogelijk heeft gemaakt en aan de basis ligt van alle cultuur zelf (Topolski, 1994, 12). Elke betekenisgeving is dus uiteindelijk gegrond in de praxis en de realiteit, zij het meestal via zeer complexe omwegen. Taal gaat niet vooraf aan de sociale realiteit maar refereert er integendeel aan. De realiteit bestaat los van de taal, hoewel hij tot ons komt via taal maar ook via directe ervaringen uit de praktijk, zoals de arbeid waardoor de mens zijn omgeving heeft veranderd en de directe interacties met andere mensen die ook extralinguïstische aspecten hebben (Sayer, 1994, 13).

4. DE TAAL ALS REALITEIT, DE REALITEIT ALS TAAL

De menselijke communicatie ontwikkelde zich tot een echte taal in constante interactie met de ontwikkelingen in de materiële en non-materiële cultuur (Salzmann, 1993, 88-92). De antropologen Edward Sapir en Benjamin Lee Whorf die de talen van de Noord-Amerikaanse indianen onderzochten, concludeerden dat de specifieke structuur van de taal, die vaak heel anders is dan wij bij Indo-Europese taalgroepen gewoon zijn, tot verschillende types observaties en evaluaties van gelijkaardige externe fenomenen leidt. Vele linguïsten en sociolinguïsten huldigen een 'gematigde versie' van de weliswaar betwiste Sapir-Whorf-hypothese en stellen dat onze taal onze perceptie van dingen sterk beïnvloedt maar niet determineert (Mesthrie, Swann, Deumert & Leap, 2001, 6-9). Kennis is dus grotendeels – maar zoals gezegd niet uitsluitend – linguïstisch. De aard van de taal en de manier waarop we communiceren hebben een invloed op wat we precies weten en communiceren, en dus ook op de wetenschappelijke productie (Sayer, 1994, 5-6). Het gaat me hier niet om de talige aspecten van de bronnen die historici gebruiken – een ander interessant aspect van deze problematiek – maar wel om het wetenschappelijke vertoog dat ze produceren. Zoals eerder gezegd betreft het volgens geschiedfilosofen als White en Ankersmit in dit geval een literair genre. Deze opvatting kent trouwens ook in Vlaanderen zijn aanhangers. Samenhang in de historische verklaring is volgens realisten echter niet alleen het resultaat van een talige *narrative*, maar moet een benadering van de werkelijke structuren betrachten. We moeten blijven bouwen aan een intersubjectieve basis voor de kennis, ook al om de ecologische, politieke en sociale problemen beter aan te pakken. Realisten herwaarderen het ethische imperatief in hun wetenschappelijk bedrijf: het wetenschappelijk project opgeven in de historiografie ten voordele van een volledig literair-esthetiserende benadering komt in de praktijk neer op capitulatie tegenover sociale wantoestanden of onverantwoordelijke afzijdigheid (Lloyd, 1993, 187). Ik herhaal: dergelijke kennis is niet definitief. Wat we weten van de reële wereld is integendeel onvolmaakt en beladen met theorie. De categorieën 'waar' of 'vals' kunnen niet absoluut worden toegekend aan historiografische proposities maar niettemin blijft onze kennis niet immuun voor empirische verificatie en kan de wetenschap worden beoordeeld op zijn doeltreffendheid bij de verklaring van succesvolle materiële praktijken. Wetenschap is zelf ook een sociale praktijk en wordt dus beïnvloed door sociale relaties waarin de kennisproductie is georganiseerd.

Taal is noch volledig transparant, noch totaal ondoorzichtig. Vanuit een realistisch standpunt geeft de taal helemaal niet op een onproblematische manier de werkelijkheid weer. Dat wil dus niet zeggen dat we de radicale postmodernisten moeten volgen in hun hyperidealistische abstrahering van de context waarbij de actoren, de maatschappij of zelfs de hele wereld 'opgelost' worden in taal of discours. Wel is het zo dat de taal eigen effecten heeft waarop de gebruikers niet steeds vat hebben of die aan hun intenties ontsnappen. Taal is performatief en grijpt dus effectief causaal in op de materiële realiteit. De structuur van de taal bepaalt mede de mogelijke betekenissen die ontstaan uit het spel van associaties tussen onderdelen en context. Wij spreken de taal maar de taal spreekt ook door ons. Taal is vervolgens zowel een middel als een resultaat van sociale interacties. Propositionen worden gemaakt en uitgedrukt aan de hand van de concepten die maatschappelijk voorhanden zijn. Door communicatie zoeken we naar intersubjectieve bevestiging van deze propositionen. Binnen wetenschappelijke gemeenschappen gebeurt dit soort controle op een sterk geformaliseerde manier. Hetzelfde geldt dus voor wat als 'waar' of 'vals' wordt beoordeeld. Het klopt inderdaad dat betekenis-systemen door mensen worden onderhandeld en dus een conventioneel karakter hebben. Niet om het even welke conventies zullen echter in zo'n proces worden weerhouden. Die conventies die het best de productieve arbeid en interactie die mensen nodig hebben om te overleven ondersteunen, zullen door de gebruikers verkozen worden (Sayer, 1994, 19-22; Bhaskar, 1979, 31). Sociale krachten en sociale veranderingen vinden vaak plaats op een niet-geïntendeerde en gedeeltelijk niet (h)erkende manier. Taal is aanwezig in de constructie en de interpretatie van de sociale werkelijkheid naast niet-linguïstische invloeden. Sociale structuren of demografische patronen bestaan bijvoorbeeld overduidelijk onafhankelijk van om het even welke eventuele talige registratie (Kirk, 1997, 335; Bloch, 1991, 192). Omgekeerd beïnvloeden semiotische structuren de differentiële reproductie en transformatie van sociale groepen, organisaties, instellingen en andere sociale fenomenen. De semiotische voorwaarden bepalen immers mede de variatie, de selectie en het behoud van de betekenis die aan sociale fenomenen wordt toegekend. Dat komt ironisch genoeg tot uitdrukking in de vaak hermetische, gekunstelde, ambigue stijl die postmoderne auteurs gebruiken (Fairclough, Jessop & Sayer, 2002). De beheersing van een met opzet onbegrijpelijk gemaakt ver-
toog kan vaak prestige, macht en onderzoekskredieten opleveren.

Het is uit mijn betoog intussen duidelijk geworden dat het kritisch-realisme essentieel een dialectische visie aanhangt op de wisselwerking tussen talige en sociale structuren. De taal wordt gestructureerd door de maatschappij en

structureert de maatschappij, en dat niet rechtstreeks maar via complexe bemiddelingen. Dat dialectisch perspectief sluit goed aan bij de benadering van auteurs als Gramsci, Bourdieu, Bakhtin of Fairclough. Pierre Bourdieu (1982) onderzocht concreet de linguïstische praktijken en producten, en dat vanuit een materialistische invalshoek die rekening houdt met de sociaal ongelijke verdeling van kapitaalsoorten. Taal is volgens hem eerder *parole* dan *langue*, een sociaal-historisch fenomeen ingebed in een praktijk van sociale uitwisselingen veeleer dan een abstract systeem. In die zin sluit hij eerder aan bij Austins (1962) filosofie van de *speech act* dan bij het structuralisme of poststructuralisme. Zijn concepten *habitus*, praktische rede en *hexis* slaan bovendien op geïncorporeerde, geïnternaliseerde duurzame structuren uit de sociale buitenwereld die niet enkel talig gegeven zijn. Mikhail Bakhtin en V.N. Voloshinov zagen taal als fundamenteel 'dialogisch'. Ook Bakhtin verlegt de klemtoon van de structurele *langue* naar de concrete uitingen van de taal. Tekens zijn geen vaste eenheden maar actieve componenten van talige expressie. Ze worden aangepast en veranderd door zelf voortdurend wijzigende sociale omstandigheden, toonzettingen, connotaties en waardeoordelen die de tekens incorporeren. De wetten van de taal zijn historisch en sociologisch. De talige gemeenschap is heterogeen en omvat tegenstrijdige belangen dus is het teken zelf een arena van sociale contradicties en sociale strijd. De taal blijft relatief autonoom en kan niet zomaar worden gereduceerd tot de maatschappij, maar toch is elke taal geketend in bepaalde sociaal-economische verhoudingen en politieke en ideologische systemen. Taal is een materieel productiemiddel dat zowel binnen als buiten het subject aanwezig is en dat het materiële teken omzet in betekenis via een proces van sociaal conflict en dialoog (Eagleton, 1996, 101-102; Voloshinov, 1986; Morris, 1994). Ook de 'kritische vertooganalyse' van onder meer Norman Fairclough ziet gesproken en geschreven vertogen als vormen van sociale praktijk. Dat impliceert het onderzoek van de dialectische relatie tussen een specifiek discursief evenement en de situaties, instellingen en sociale structuren die er het kader van vormen. Vertogen constitueren de werkelijkheid en worden er door geconstitueerd (Fairclough & Wodak, 1997, 258). Bakhtin, Bourdieu en Fairclough vertrekken dus overduidelijk vanuit een realistische ontologie en vermijden op een elegante en wezenlijk *dialectische* manier zowel het sociologisch als het linguïstische reductionisme. Voor deze auteurs dus niet eerst een '*linguistic turn*' om dan via een '*social*' of een '*historical turn*' opnieuw op koers te komen.

Ik recapituleer. De *linguistic turn*, hoewel minder 'nieuw' dan de manier waarop ze zichzelf heeft voorgesteld, heeft zeker bepaalde verdiensten gehad

in het veld van het historisch en sociaal-wetenschappelijk onderzoek in het algemeen. De vergrote aandacht voor taal en voor epistemologische vragen, mag ons echter niet uit het oog doen verliezen dat de sociale werkelijkheid niet uitsluitend talig is en natuurlijk ook onafhankelijk van onze kennis bestaat. Veeleer komt het erop aan om naar de wederzijdse beïnvloeding van het talige en het maatschappelijke te zoeken. Een filosofische en theoretische onderbouw is daarbij nuttig maar theorieën moeten hun waarde bewijzen in het concrete empirische onderzoek en in de maatschappelijke realiteit zelf. Een wetenschappelijke geschiedschrijving moet verklaren en diepere realiteiten en causale krachten aan de oppervlakte brengen, en niet slechts 'verhalen vertellen'. De wetenschapsfilosofische impasse waarin de meeste historici met hun 'intuïtieve' ontologische betrokkenheid maar terechte twijfel aan het naïeve logisch-positivisme zijn terechtgekomen, kan voorkomen worden vanuit een kritisch-realistisch standpunt en een gelaagde visie op de werkelijkheid. Een capitulatie voor tijdelijk modieuze maar objectief-reactionaire narrativistische en epistemisch-relativistische theorieën is nuttig noch wenselijk. De uitdagingen voor sociale wetenschappers zijn in dit tijdvak immers groter dan het gebruik van de juiste stijl en retoriek. Onze kennis over de werkelijkheid mag dan onvermijdelijk onvolledig, gekleurd en feilbaar zijn, maar dat wil daarom nog niet zeggen dat we er geen oordelen over kunnen formuleren. Het gaat fundamenteel over causaal verklaren als leidraad tot ethisch handelen.

BIBLIOGRAFIE

Literatuur

- ANKERSMIT (F.), *History and Tropology: the Rise and Fall of Metaphor*, Berkeley, 1994.
- ANKERSMIT (F.), "Historiography and postmodernism" in: K. JENKINS (ed.), *The Post-modern History Reader*, London & New York, 1997, pp. 277-297.
- AUSTIN (J.L.), *How to do things with words*, Cambridge-Mass., 1962.
- BHASKAR (R.), *The Possibility of Naturalism: a Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, Brighton, 1979.
- BHASKAR (R.), *Scientific Realism and Human Emancipation*, London, 1986.
- BHASKAR (R.), *Reclaiming Reality: a Critical Introduction to Contemporary Philosophy*, London, 1989.
- BHASKAR (R.), *Philosophy and the Idea of Freedom*, Oxford, 1991.

- BLOCH (M.), *Pleidooi voor de geschiedenis of geschiedenis als ambacht*, Nijmegen, 1989.
- BLOCH (M.), "Language, anthropology and cognitive science", *Man*, 1991, no. 26, pp. 183-198.
- BOURDIEU (P.), *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*, Paris, 1982.
- COOK (D.J.), *Language in the philosophy of Hegel*, Den Haag & Parijs, 1973.
- DENECKERE (G.), "Sociale geschiedenis, het einde van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. Een essay met de focus op het onderzoek naar collectieve actie in de jaren 1990", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 2000, no. 26, pp. 239-262.
- EAGLETON (T.), *Literary Theory. An Introduction*, London, 1996.
- FAIRCLOUGH (N.), *Language and power*, London, 1989.
- FAIRCLOUGH (N.) & WODAK (R.), "Critical Discourse Analysis" in: T.A. Van Dijk (ed.), *Discourse as social Interaction*, London, 1997, pp. 258-284.
- FAIRCLOUGH (N.), JESSOP (B.) & SAYER (A.), "Critical realism and semiosis" (on line paper Department of Sociology, University of Lancaster), Lancaster, 2002.
- FEYERABEND (P.), *Against Method*, London, 1978.
- HEMPEL (C.), *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, New York, 1965.
- IVE (P.), "Gramsci and the so called Linguistic Turn", *International Gramsci Society Newsletter*, 1999, no. 9, pp. 42-45.
- JENKINS (K.) (ed.), *The Postmodern History Reader*, London & New York, 1997.
- JOYCE (P.), "The End of Social History?" in: K. JENKINS (ed.), *The Postmodern History Reader*, London & New York, 1997, pp. 341-364.
- KIRK (N.), "History, Language, Ideas and Postmodernism: a Materialist View" in: K. JENKINS (ed.), *The Postmodern History Reader*, London & New York, 1997, pp. 315-340.
- KUHN (Th.), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, 1962.
- LLOYD (C.), *The Structures of History*, Oxford, 1993.
- LORENZ (C.), "Deconstructie van de constructie" in: C.I. CRUSON & H. KLEIJER (eds.), *Het historisch atelier. Controversen over causaliteit en contingentie in de geschiedenis*, Meppel, 1990, pp. 52-89.
- LORENZ (C.), "Historical Knowledge and Historical Reality: a Plea for 'Internal Realism'" in: *History and Theory. Studies in the Philosophy of History*, XXXIII, 1994, no. 3, pp. 297-327.
- LORENZ (C.), *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Amsterdam, 1998.
- MANICAS (P.T.), *A History and Philosophy of the Social Sciences*, Oxford, 1987.
- MARX (K.), *De Duitse ideologie*, Amsterdam, 1973.
- MESTHRIE (R.), SWANN (J.), DEUMERT (A.) & LEAP (W.L.), *Introducing Sociolinguistics*, Edinburgh, 2001.
- MORRIS (P.) (ed.), *The Bakhtin Reader*, London, 1994.
- PIETERS (J.), "New Historicism: Postmodern Historiography between Narrativism and Heterology", *History and theory*, XXXIX, 2000, no. 1, pp. 21-38.
- POTTER (G.), "Truth in fiction, science and criticism" in: G. POTTER & J. LÓPEZ (eds.), *After Postmodernism. An Introduction to Critical Realism*, London & New York, 2001, pp.183-195.
- POTTER (G.) & LÓPEZ (J.), "After Postmodernism. The New Millennium" in: G. POTTER & J. LÓPEZ (eds.), *After Postmodernism. An Introduction to Critical Realism*, London & New York, 2001, pp. 1-21.
- PUTNAM (H.), *Realism with a human face*, Harvard, 1990.
- QUINE (W.V.O.), *Ontological Relativity and Other Essays*, New York, 1969.

- RORTY (R.) (ed.), *The Linguistic Turn: Recent Essays in Philosophical Method*, Chicago, 1967.
- RORTY (R.), *Consequences of pragmatism*, Brighton, 1982.
- SALZMANN (Z.), *Language, Culture and Society. An Introduction to Linguistic Anthropology*, Boulder, 1993.
- SAYER (A.), *Method in Social Science. A realist approach*, London & New York, 1994.
- SAYER (D.), *Marx' Method: science and critique in capital*, Hassocks, 1979.
- SAYER (D.), *The Violence of Abstraction: the Analytic Foundations of Historical Materialism*, Oxford, 1987.
- SCHOLLIERS (P.) & VAN DEN EECKHOUT (P.), "Social History in Belgium: Old Habits and New Perspectives", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 1997, no. 23, pp. 147-181.
- SPIEGEL (G.), *The Past as Text*, London, 1997.
- SPIEGEL (G.), "Towards a Theory of the Middle Ground" in: G. SPIEGEL (ed.), *The Past as Text*, London 1997, pp. 44-56.
- TOPOLSKI (J.), "A non-postmodernist analysis of historical narratives", in: *Historiography between modernism and postmodernism. Contributions to the Methodology of the Historical Research*, Amsterdam-Atlanta, 1994, pp. 9-85.
- VAN DEN EECKHOUT (P.), "Papier van vlees en bloed. Geschiedschrijving in het zicht van de millenniumbom" in: M. NAUWELAERTS (ed.), *De toekomst van het verleden. Reflecties over geschiedenis, stedelijkheid en musea*, Antwerpen, 1999, pp. 31-45.
- VOLOSHINOV (V.N.), *Marxism and the Philosophy of Language*, Cambridge, 1986.
- VRIES (P.H.), *Vertellers op drift: een verhandeling over de nieuwe verhalende geschiedenis*, Hilversum, 1990.
- VRIES (P.H.), *Verhaal en betoog. Geschiedbeoefening tussen postmoderne vertelling en sociaal-wetenschappelijke analyse*, Leiden, 1995.
- WITTGENSTEIN (L.), *Philosophical Investigations*, Oxford, 1953.
- WHITE (H.), *Metahistory the historical imagination in nineteenth-century Europe*, Baltimore, 1973.
- WHITE (H.), *Narrative Logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language*, Den Haag, 1983.
- ZAGORIN (P.), "Rejoinder to a Postmodernist", *History and Theory. Studies in the Philosophy of History*, XXXIX, 2000, no. 2, pp. 201-209.
- ZIZEK (S.), *Pleidooi voor intolerantie*, Amsterdam, 1998.

Le réalisme critique comme philosophie post-positiviste pour les historiens

JAN DUMOLYN

RÉSUMÉ

Dans cette contribution, nous voulons promouvoir le 'réalisme critique' (R. Bhaskar) en tant que une philosophie de la science utile aux historiens qui veulent éviter à la fois le positivisme naïf et le postmodernisme relativiste. Le *linguistic turn*, bien que moins 'nouveau' que parfois présumé, a certainement des mérites dans les champs de la recherche historique et des sciences sociales en général. Cependant, bien qu'il y ait à juste titre une attention accrue pour les questions linguistiques et épistémologiques, les historiens ne peuvent pas oublier que la réalité sociale n'est pas exclusivement linguistique et qu'elle existe indépendamment de notre connaissance. Il faudrait plutôt chercher les influences réciproques du linguistique et du social. Un fondement philosophique et théorique peut être très utile pour l'historien, mais les théories devraient démontrer leur valeur dans la recherche empirique concrète et dans la réalité sociale même. Faire de l'histoire ne se limite pas à écrire des histoires. Une historiographie scientifique devrait essayer de donner des explications plutôt que des descriptions et doit chercher des réalités plus profondes et des rapports de causalité. La plupart des historiens ont intuitivement un 'engagement ontologique', c'est-à-dire qu'ils veulent étudier la réalité comme elle est, bien qu'ils sachent qu'on n'atteindra jamais le 'niveau ultime' de la réalité ou la 'vérité absolue', comme les positivistes l'ont parfois pensé. Bien sûr, depuis longtemps le positivisme n'est plus soutenable, mais le relativisme épistémologique de la plupart des théoriciens postmodernes n'est pas une alternative pour des historiens engagés dans l'analyse de la réalité. Une capitulation en faveur des théories narrativistes ou relativistes qui sont temporairement en vogue n'est pas du tout désirable. Dans cette contribution nous argumentons que la vision 'stratifiée' de la réalité, qui est typique pour le réalisme critique, nous offre une issue à cette impasse. Le défi pour l'histoire et les sciences sociales ne se limite pas à l'utilisation du style et de la rhétorique correcte. Inévitablement, notre connaissance de la réalité reste insuffi-

sante et faillible mais cela ne veut pas dire que les historiens ne peuvent pas juger. Le point fondamental est d'expliquer causalement afin de pouvoir agir éthiquement.

Critical-realism as a post-positivist philosophy for historians

JAN DUMOLYN

SUMMARY

In this article, I want to put forward 'critical realism' (the theoretical model devised by Roy Bhaskar) as a philosophy of science useful for historians who want to escape both naïve positivism and relativist postmodernism. The linguistic turn, though less 'new' in substance than in the way it has presented itself, has certainly proved useful in the field of historical research and in the social sciences in general. However, in spite of increasing attention paid to language and epistemological questions, historians should not forget that social reality is not exclusively linguistic and exists independently of our knowledge of it. Rather we should be looking for the mutual influences of the linguistic and the social. A philosophical and theoretical foundation is useful, but theories have to prove their value in concrete empirical research and in social reality itself. Doing history is not just about writing stories. A scientific historiography must try to explain rather than merely to describe and look for deeper realities and causal forces. Most historians have an intuitive "ontological commitment", in that they want to study reality as it is, though they know they will never reach the "ultimate level" of reality or "absolute truth" some logical positivists thought they could achieve. While positivism is no longer tenable, the epistemological relativism of most postmodern theorists is no alternative for historians who are attached to analysing reality. Capitulating to narrativistic or relativist theories which are temporarily fashionable will not produce desired results. I argue that the 'stratified' vision of reality

typical for critical realism presents a way out of this deadlock. The challenge for social scientists and historians is bigger than using the right style and rhetoric. Inevitably, our knowledge of reality may be insufficient and fallible, but this does not preclude judgement. Most significantly, historians must explain causality as a guideline for ethical conduct.